

O NOUĂ CARTE DESPRE EPOCA BRONZULUI DIN ROMÂNIA

DE

DORIN POPESCU

În ultimii ani au apărut câteva lucrări datorate unor eminenți specialiști străini, în care, în legătură cu unele ținuturi geografice situate în apropiere de frontiera noastră de vest, sînt tratate probleme de cea mai mare importanță pentru epoca bronzului a țării noastre.

De curînd vine să se adauge la aceste lucrări valoroase o lucrare semnată de astă dată de un arheolog român și referindu-se direct și în principal la Bronzul românesc, fără a exclude tangențele inerente cu probleme ale epocii din regiunile vecine țării noastre.

Este vorba de cartea lui Alexandru Vulpe, intitulată *Die Äxte und Beile in Rumänien I*. Cartea cunoscutului cercetător român a apărut la München, în anul 1970, formînd volumul 2, secția IX din prestigioasa serie *Prähistorische Bronzefunde*¹, editată de profesorul Hermann Müller-Karpe, de la Universitatea din Frankfurt pe Main, în colaborare cu alți savanți de renume mondial și anume M.I. Artamonov, Leningrad; J.C. Courtois, Paris; J. Filip, Praga; Chr. F. Hawkes, Oxford; I. Nestor, București; R. Peroni, Roma; J. Raftery, Dublin; H. Thrane, Copenhaga.

Am înșirat toate aceste nume, deoarece ele constituie de la început o recomandare pentru colecție și inclusiv pentru lucrarea pe care o prezentăm.

Faptul că volumul lui Al. Vulpe este publicat în limba germană îl asigură o circulație universală, dar în același timp impune necesitatea unei prezentări mai ample în limba română a conținutului său. Acest lucru intenționez să-l fac în ceea ce urmează².

Chiar în ce privește titlul, care ar putea fi tradus în românește „topoare și securi” (*Äxte und Beile*) se poate face observația că dacă în limba

¹ Alexandru Vulpe, *Die Äxte und Beile in Rumänien. I* (Prähistorische Bronzefunde, Abteilung IX, Band 2), München, 1970, 118 pagini, 89 planșe. Un caracter asemănător de monografie asupra unei categorii de monumente a avut lucrarea despre săbiile de bronz a Alexandrinei Alexandrescu (Dacia, N.S., 10, 1966).

² Cu atât mai mult cu cit cartea e puțin răsplădită în țara noastră.

germană între cele două expresii ar putea să existe o diferență de sens, în română cuvintele topor și secure par a fi mai mult sau mai puțin sinonime. Personal prefer cuvîntul secure, dar se pare că acela de topor e mai des întrebuițat, așa încît îl voi întrebuița și eu pe acesta. Dealtfel, se pare că și în cartea lui Vulpe se folosește exclusiv expresia *Axt*, cea de *Beil* urmînd să apară în volumul al doilea al lucrării. Astfel diferitele categorii de topoare sînt numite după cum urmează: *Schaftlochäxte*, *Hammeräxte*, *Nackenscheibenäxte*.

Capitolul cel mai mare al lucrării îl constituie așa-numitele *Schaftlochäxte*, care în românește au fost numite, printr-o perifrază „topoare cu gaura de înmănușare transversală”, și care au, în linii mari, forma toporului din zilele noastre.

După cum arată autorul, acest tip de topoare, descoperit într-un număr mare pe teritoriul țării noastre, a format în trecut preocuparea mai multor arheologi români sau străini, între care Ecaterina Dunăreanu-Vulpe, Radu Vulpe (părinții autorului), Eleonora Dullo, Martin Roska, Dorin Popescu, Amălia Mozsolics și alții³. Nici unul dintre cei citați nu a avut intenția sau posibilitatea de a epuiza această problemă printr-o tratare exhaustivă și mai ales prin prezentarea tuturor sau aproape tuturor pieselor descoperite pînă acum pe teritoriul României.

Acest lucru l-a făcut Alexandru Vulpe și, fără îndoială, este unul din marile sale merite de a fi strîns printr-o muncă de depistare laborioasă, legată de nenumărate greutăți, un număr de 299 topoare, provenind din 172 locuri de descoperire, pe care le-a desenat și le-a descris, întocmindu-le o „stare civilă” precisă și clară.

Meritul său este cu atît mai mare, cu cît din acest număr de topoare, 55 de bucăți erau inedite.

Toate aceste topoare cu gaură transversală formează un capitol important al metalurgiei epocii bronzului din țara noastră, eșalonîndu-se, sub diferite tipuri și variante, pe toată durata sa, începînd cu cea mai veche perioadă a epocii și terminînd cu sfîrșitul ei.

Ele contribuie prin evoluția lor tipologică, prin condițiile de descoperire și prin asocierea cu alte tipuri, la o mai bună periodizare a epocii, aducînd astfel un ajutor important la elucidarea acestei probleme atît de importante.

Se știe că, deși în ultimii ani s-au făcut mari progrese în această privință, mai există încă păreri diferite în legătură cu stabilirea unei cronologii mai precise, atît relative, cît și absolute, a epocii bronzului din țara noastră.

Al. Vulpe cuprinde dezvoltarea acestei epocii în trei mari perioade, pe care le numește *timpurie*, *mijlocie* și *tîrzie*⁴.

Perioada timpurie începe, după autor, cu cultura Glina-Schneckenberg, al cărei început e contemporan cu faza tîrzie a culturii Foltești și cu cultura ceramicii decorate cu împunsături succesive, care reprezintă o continuare a culturii Coțofeni. Cultura Glina-Schneckenberg are în Transilvania două faze, iar în Muntenia trei. Faza ei tîrzie poate fi pa-

³ Nu citez titlurile lucrărilor, ele fiind cunoscute.

⁴ Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 2. și urm.

ralezată cu începutul culturilor Monteoru, Periam, Otomani și Wietenberg.

Perioada mijlocie a Bronzului românesc este caracterizată prin dezvoltarea culturilor Monteoru, Costișa, Wietenberg, Tei, Verbicioara, Otomani, Periam-Pecica, Vatina și, în parte, Gîrla Mare. Cu excepția ultimelor trei, ele pot fi urmărite în evoluția lor, de la începutul lor, în perioada timpurie, pînă la sfîrșitul lor, în perioada tîrzie a epocii. Perioada mijlocie poate fi împărțită în două faze după cum urmează: faza 1 cuprinde culturile Monteoru I C₂ — I A, Verbicioara I—III, Tei-Cățelu și Tei-Tei, Pecica, Otomani II spre III, Wietenberg I și II și primele faze ale culturii Costișa. Întreaga fază poate fi paralelizată cu cultura Unéțice (fără Proto-Unéțice) și ar corespunde fazelor A₁ și A₂ ale lui Reinecke. Faza a 2-a a perioadei mijlocii este reprezentată prin culturile Monteoru II A — II B, Tei-Tei și Tei-Stejar, Verbicioara IV, Gîrla Mare, Vatina, Otomani III (continuare), Wietenberg III și fazele tîrzii ale culturii Costișa. Întreaga fază corespunde în mare cu perioada mormintelor tumulare din Europa centrală (Reinecke B și C).

Perioada tîrzie cuprinde cultura Noua, cultura Suciului de Sus și diferite grupe care ajung pînă în Hallstatt B. Perioada ar corespunde în cadrul epocii bronzului cu faza timpurie a cîmpurilor cu urne (Reinecke D).

În ce privește cronologia absolută, Al. Vulpe propune pentru Bronzul timpuriu 2 000—1 700, pentru Bronzul mijlociu 1 700—1 300, iar pentru Bronzul tîrziu 1 300 pînă după 1 200.

Cred că a fost necesară această scurtă prezentare a sistemului cronologic adoptat de Al. Vulpe, pentru a putea urmări mai ușor încadrarea tipurilor în diferitele faze ale dezvoltării epocii.

Vom începe, continuînd să rezumăm lucrarea lui Al. Vulpe, cu **topoarele cu gaură transversală** și anume cu acele tipuri care intră în perioada I a lui Vulpe⁵.

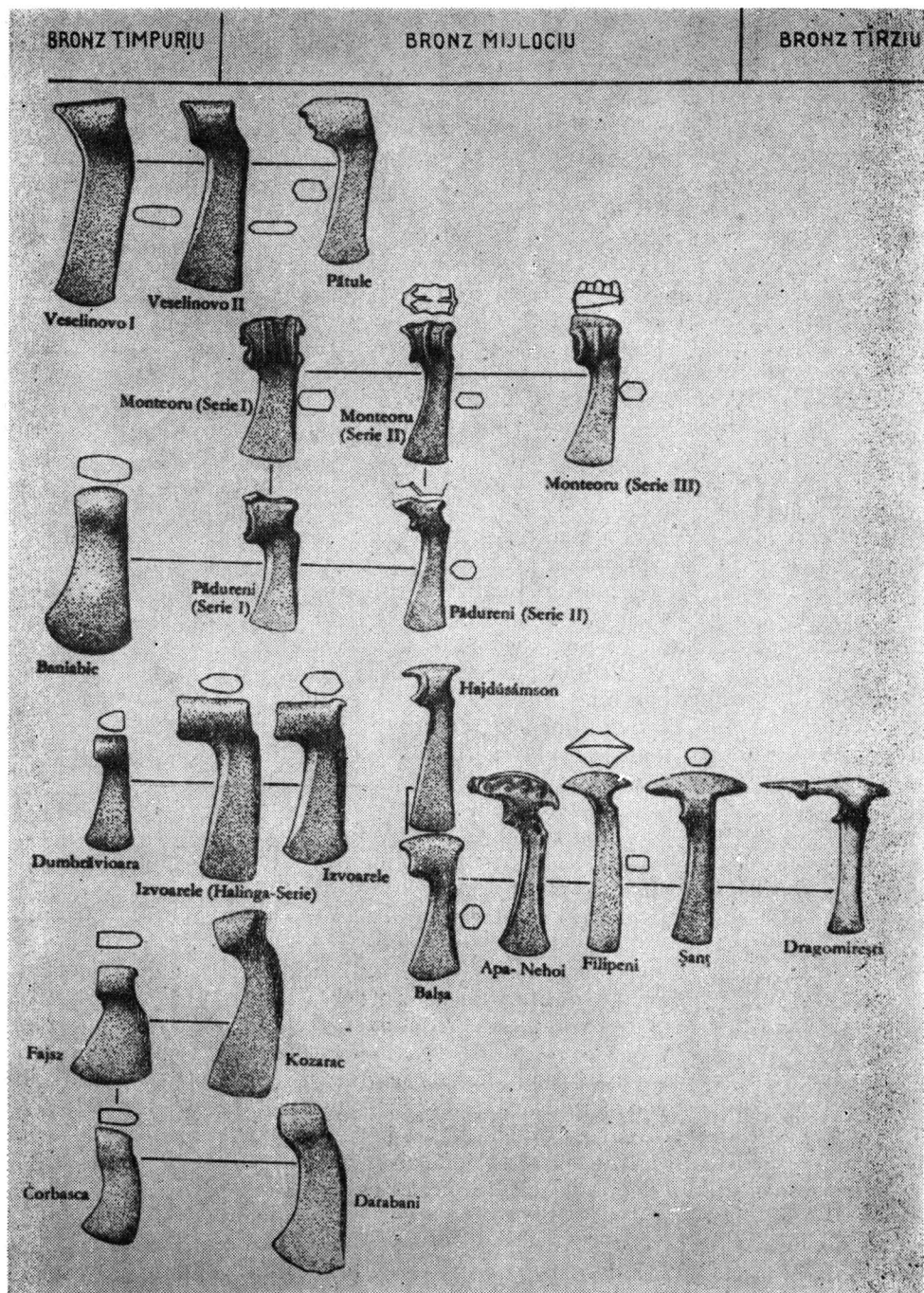
Tipul Baniabic (astăzi Vilcele, jud. Cluj), cuprinde 37 exemplare, dintre care 32 fac parte din depozitul de la Baniabic. Nu mă refer la răs-pîndirea lor, întrucît aceasta poate fi urmărită foarte clar pentru fiecare tip pe hîrțile cuprinse în volum.

De asemenea nu voi reproduce nici descrierea fiecărui tip, mărginiindu-mă să reproduc schema tipo-cronologică a lui Al. Vulpe (pl. 1). În această prezentare mă interesează în primul rînd problemele de cronologie. Datarea tipului Baniabic, spune autorul, nu se poate face decît pe bază tipologică. Un exemplar din depozitul de la Vilcele semănînd cu tipurile Fajsz și Veselinovo, datarea acestora poate fi trecută și asupra tipului Baniabic, care astfel poate fi încadrat în orizontul Jaispitz B-Glina III. Topoarele de tip Baniabic sînt de aramă.

Tipul Fajsz (Ungaria) cuprinde în țara noastră 2 exemplare. Sînt de asemenea de aramă. Se datează în același orizont Glina-Schneckenberg — cultura ceramicii decorate cu împunsături succesive.

Tipul Corbasca (jud. Bacău), 8 exemplare, de aramă, dintre care 4 în depozitul de la Ostrovul Corbului. Același orizont al culturii Glina, dar spre sfîrșitul perioadei timpurii a epocii bronzului.

⁵ Nu citez paginile din lucrarea lui Vulpe. Este de la sine înțeles că prezentarea tipurilor de topoare se face după această lucrare, începînd cu p. 26.

Pl. 1. — Schemă tipo-cronologică a topoarelor cu gaură de înmănușare transversală din România (după Al. Vulpe).

Tipul Dumbrăvioara (jud. Mureș). 11 exemplare, de aramă. Se datează la sfârșitul Bronzului timpuriu, pe baza descoperirii de la Sf. Gheorghe, unde un exemplar s-a găsit într-un nivel târziu al culturii Schneckenberg.

Tipul Izvoarele (jud. Dolj). Topoare de aramă, care se împart în două serii : seria Halinga (6 ex.) și seria Izvoarele (7 ex.). Prima se datează în ultima fază a Bronzului timpuriu, a doua la începutul Bronzului mijlociu.

Tipul Veselinovo (Bulgaria). Topoare de aramă în două variante : prima (Crivăț) în 7 exemplare, a doua (Ostrovul Corbului) în 15 exemplare. Cel de la Crivăț descoperit în complex Glina (fază mijlocie) datează această variantă. Cealaltă e mai târzie, datându-se la pragul perioadei mijlocii.

Tipul Pătulele (jud. Mehedinți). 12 exemplare. Aparțin aceluiași orizont ca și tipul Izvoarele dezvoltat. Se datează în prima jumătate a Bronzului mijlociu.

Tipul Kozarac (Iugoslavia). 3 exemplare. Tiparul din nivelul XIII de la Pecica aparține acestui tip. Poate fi datat la sfârșitul perioadei timpurii și începutul celei mijlocii.

Tipul Darabani (R.S.S. Moldovenească). 5 exemplare, de aramă. Se datează, în mare, în prima jumătate a perioadei mijlocii, pe baza depozitului de la Stublo, a grupei Nitra etc. Ar fi contemporan cu varianta Parava a tipului Monteoru.

Tipul Pădureni (jud. Covasna). 64 exemplare, dintre care 10 în depozitul de la Pădureni și 24 în cel de la Sinaia. Se datează în faza a II-a a culturii Wietenberg, deși conține și exemplare tipologice mai vechi. Are legături și cu topoarele de aur de la Țufalău, care sînt contemporane cu faza Monteoru I A.

Tipul Monteoru

Varianta Parava (jud. Bacău). 5 exemplare.

Varianta Borlești (jud. Neamț). 11 exemplare.

Varianta Lopătari (jud. Buzău). 5 exemplare.

Varianta întâi intră în faza Monteoru I C₃—I C₂; a doua, în faza I C₂—I A; a treia în faza Monteoru II.

Tipul Hajdúsámson (comit. Hajdú, Ungaria). 11 exemplare. Pe baza asemănării cu tezaurul de la Țufalău, care cuprinde inele de buclă, ce pot fi datate în Monteoru I A, tipul se datează în acest orizont ca și tipurile Borlești, Pădureni și Balșa.

Tipul Balșa (jud. Hunedoara). 26 exemplare. Cea mai mare parte par a fi făcute din bronz. Ele corespund ca formă variantei a doua a tipului Pădureni sau variantei Borlești a tipului Monteoru. Se datează în orizontul Hajdúsámson care corespunde cu Monteoru I A, deci cu mijlocul Bronzului mijlociu.

Topoare cu ceafa prelungită. Ele fac parte, după cum am spus, din aceeași mare categorie a topoarelor cu gaură transversală. Al. Vulpe distinge și în această grupă mai multe variante (Apa, Kelebia, Ernei, Nehoiu, Mărăști și Țufalău) pe care le cuprinde în *tipul Apa-Nehoiu*.

Din acest tip autorul prezintă 9 exemplare.

Datarea lor e, firește, în funcție de depozitul de la Apa și cel de la Hajdúsámson, care le paralelizează cu tipul Pădureni-Borlești și astfel cu faza Monteoru I A.

Topoare de tip Filipeni (jud. Bacău) cu ceafa mai scurtă decît cele precedente. Afară de cel de la Filipeni, se mai cunoaște un exemplar din „județul Satu Mare”.

Și aceste topoare pot fi paralelizate cu depozitul de la Hajdúsámson. Ele se datează în a doua jumătate a Bronzului mijlociu.

Tipul Șanț-Dragomirești.

Varianta Șanț (jud. Bistrița-Năsăud). 13 exemplare.

Varianta Dragomirești (jud. Maramureș). 6 exemplare.

Varianta Drajna (jud. Prahova). 1 exemplar.

Se datează în Bronzul târziu (faza Uriu-Dragomirești), pe baza paralelizării cu diferite depozite.

Alte topoare cu gaura transversală

Tipul răsăritean. 4 exemplare. (Osebiți, jud. Bacău; Măcin, jud. Tulcea; „România”; Mahmudia, jud. Tulcea).

Exemplarele de la Osebiți și Măcin se pot data în faza Monteoru I C₃; celelalte două sînt mai greu de datat, probabil pe la 1 500.

Tipul Adoni și Tószeg. 1 exemplar (Adoni, jud. Bihor). Prima jumătate a Bronzului mijlociu.

Cu aceasta am terminat un mare capitol din lucrarea lui Al. Vulpe și am depășit și jumătatea volumului. Înainte de a trece la prezentarea următoarei mari categorii de topoare, acelea cu ceafa în formă de disc, au mai rămas de prezentat cîteva exemplare dintr-o categorie mică ce poate fi apropiată mai mult de prima mare categorie. Acestea sînt topoarele-ciocan (Hammeräxte). La acestea se adaugă alte două topoare, avînd o formă deosebită, așa numitele topoare cu țeavă de prins mînerul (Schafft-iröhrenäxte).

Topoare-ciocan. Se cunosc 8 exemplare din acest tip de topor, a căror parte superioară seamănă cu un ciocan. (Pădureni, Cluj-împrejurimi, Uioara, Dostat, Tufa, Silișteni, Drajna, Tirgu-Lăpuș).

Primele două se datează pe la mijlocul perioadei mijlocii.

Exemplarul al doilea și al treilea aparțin Bronzului târziu sau Hallstattului timpuriu.

Exemplarul de la Tufa poate fi datat în prima jumătate a Bronzului mijlociu; cel de la Silișteni după jumătatea acestei perioade.

Exemplarul de la Drajna și Tg. Lăpuș se datează în legătură cu depozitul de la Șanț-Dragomirești.

Prezentarea mării categorii de topoare cu gaură transversală se încheie cu fragmente de topoare din aramă sau bronz ale căror tipuri nu mai pot fi identificate. Ele cuprind numerele de la 281—290.

Topoare cu țeavă de prins mînerul. Există în țara noastră 2 exemplare: Apa și Hărman. Se datează în legătură cu alte descoperiri și, bineînțeles, pe baza depozitului de la Apa.

Încheiem prezentarea acestei mari categorii de topoare, care cuprind, după cîte am văzut, un mare număr de tipuri și variante, fiind toate cuprinse sub denumirea de „Schafftlochäxte”, spre deosebire de cealaltă

categorii mare, a topoarelor cu capul în formă de disc (Nackenscheibenăxte).

Încă de la începutul lucrării sale, Al. Vulpe arată că cunoaște din prima categorie 299 de exemplare, provenind din 172 de locuri de descoperire. Dintre aceste exemplare, 159 provin din depozite, 37 din așezări (dintre acestea 18 sînt tipare), și 2 eventual din morminte.

Tot la începutul cărții sale, anticipînd asupra prezentării diferitelor tipuri, autorul stabilește următoarele faze de dezvoltare tipologică, pe care credem necesar să o reproducem :

1. Orizontul tipurilor Baniabic, Fajsz, Corbasca, Dumbrăvioara și Veselinovo (seria I). Aparțin Bronzului timpuriu (românesc).

2. Orizontul tipurilor Izvoarele, Veselinovo (depozitul Ostrovul Corbului, seria II), Pădureni, Monteoru (seria I) și Pătulele. Jumătatea întâi a Bronzului mijlociu.

3. Orizontul tipurilor Pădureni, Monteoru (seria II), Hajdúsámson, Balșa, începuturile tipului Apa-Nehoiu. Mijlocul Bronzului mijlociu.

4. Orizontul tipurilor Monteoru (seria III) și Filipeni; probabil și începutul tipului Șanț-Dragomirești. A doua jumătate a Bronzului mijlociu.

5. Orizontul tipului Șanț-Dragomirești. Bronzul târziu și începutul Hallstattului timpuriu.

Fără a insista prea mult asupra datării diferitelor tipuri, deși în primul rînd ne interesează problemele cronologice pe care acestea le ridică, credem că este necesar să arătăm cum se prezintă periodizarea lui Al. Vulpe față de lucrarea Amáliei Mozsolics, apărută în 1967, care cuprinde de asemenea o schemă tipologică a topoarelor care ne interesează⁶.

În rezumat, după cum arată Al. Vulpe, cunoscuta cercetătoare maghiară împarte topoarele de care ne ocupăm în șase tipuri (A—F), caracterizate prin diferite descoperiri. Astfel, primul e caracterizat prin topoarele de la Baniabic și Fajsz; al doilea prin depozitul de la Kömlöd; al treilea prin depozitele de la Sinaia, Hajdúsámson și prin toporul de la Adoni. Orizontul al patrulea cuprinde topoarele cu ceafa prelungită (Nackenkammăxte) de tip Apa, Kelebia, și Megyaszó, iar ultimele două acele topoare cu ceafă prelungită, care în lucrarea lui Vulpe aparțin tipului Șanț-Dragomirești⁷.

Încadrarea cronologică a tipurilor stabilite de Mozsolics se face după cronologia autoarei în felul următor :

Tipul A apare probabil la sfîrșitul perioadei cuprului, dar mai sigur la începutul epocii bronzului (faza B I a Mozsolics).

Tipul B poate fi datat în faza B II, fără a se putea preciza în care parte a ei, dar nu ajunge pînă în cea mai nouă fază a perioadei A a lui Reinecke.

Tipul C se datează în cea mai mare parte la începutul perioadei B III, dar e posibil să fi apărut încă în faza precedentă.

Tipul D are exemplarele cele mai vechi contemporane cu cele care aparțin tipului C (de ex. Țufalău), dar desigur și exemplare mai noi.

⁶ Amálie Mozsolics, *Bronzefunde des Karpatenbeckens, Budapest, 1967.*

⁷ Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 9.

Tipurile E și F aparțin depozitelor din orizontul Felsöbalog (Velky Blh).

Tipurile A, C și D au diferite variante⁸.

Pentru a înțelege această încadrare a savantei maghiare, este necesar să reproducem, în două cuvinte, schema ei cronologică, care se deosebește de sistemul lui P. Reinecke. Astfel, epoca aramei se termină în Ungaria pe la 1900 î.e.n. Fazele B(ronz) I-a și I-b se situează înainte de faza Reinecke A și abia B II (Töszeg B) se poate paraleliza cu Reinecke A 1. Faza B III Mozsolics ar putea fi paralelizată în linii mari cu Reinecke A 2 și B⁹.

Cred că este important și instructiv să arăt felul cum încadrează Mozsolics în schema sa cronologică topoarele din România pe care le citează și cum se prezintă această încadrare în raport cu a lui Al. Vulpe, sau vice-versa dacă ținem seama de faptul că lucrarea acestuia este mai nouă.

Chiar de la început, ambii autori sînt de acord cu cel mai vechi tip al acestor *Schaflochäxte* este reprezentat prin exemplarele de la Baniabie (Vilcele). Tipul datat de Vulpe în orizontul Jaispitz-Glina III, fusese datat de cercetătoarea maghiară în faza B I a, adică în secolul al XIX-lea î.e.n.¹⁰.

Urmează în clasificarea lui Al. Vulpe tipul Fajsz, care la Mozsolics formează o variantă (A b) și se datează ca tipul precedent. În același orizont, puțin mai evoluat, contemporan cu seria întâi de la Veselinovo și cu un exemplar de la Vilcele îl datează și Vulpe. De remarcat că Mozsolics înglobează în acest tip și topoarele din depozitul I de la Ostrovul Corbului, care la Vulpe sînt cuprinse în tipul Corbasca. Totuși, cronologic, el le paralelizează cu tipul Fajsz.

După tipul Corbasca, la Vulpe urmează tipul Dumbrăvioara, iar la Mozsolics tipul B, sau orizontul Kömlöd, datat la sfîrșitul perioadei B II. Mozsolics încadrează în acest orizont următoarele topoare din țara noastră: Sedriaș, Porumbeni, Dumbrăvioara, Jimbor, din jurul Sighișoarei, Sînzieni, Arcuș, Sf. Gheorghe, Vădastra și Peștișani. Dintre acestea intră în tipul Dumbrăvioara al lui Vulpe următoarele: Dumbrăvioara, Sf. Gheorghe și Jimbor. Se datează la sfîrșitul Bronzului timpuriu.

Mozsolics nu stabilește decît pe tabela de tipuri, variante în tipul B, deși există deosebiri tipologice în evoluția sa.

Toporul de la Peștișani e încadrat de Vulpe în tipul Izvoarele (seria Halînga), de asemenea depozitul de la Vădastra. Datarea lor nu se deosebește decît foarte puțin — ele intrînd probabil în începutul Bronzului mijlociu — de cea a tipului precedent.

În schimb, depozitele de la Sînzieni și Arcuș sînt plasate de Vulpe în cadrul tipului Pătulele, care se datează în prima jumătate a Bronzului mijlociu, după cronologia sa.

Desigur, Amália Mozsolics nu are intenția să menționeze toate topoarele din România, astfel că ea operează cu un număr mai mic de exemplare decît Al. Vulpe.

⁸ Mozsolics, *op. cit.*, p. 24.

⁹ *Ibidem*, p. 10.

¹⁰ *Ibidem*, p. 14 și 120—121, prezentarea topoarelor cu gaură transversală de la p. 13 înainte.

Vom menționa numai câteva din cele circa 20 de descoperiri din țara noastră, pe care Mozsolics le încadrează în tipul C. Acest tip se împarte în mai multe variante (C a, C b, C d). Cele mai vechi exemplare sînt considerate cele de la Sinaia (C a), care la Al. Vulpe fac parte din grupa Pădureni. Tot aici intră descoperirea de la Covasna, un topor de aur de la Țufalău, tiparul de la Sărata Monteoru etc. E interesant de relevat că exemplarele de la Hajdúsámson sînt încadrate de Mozsolics în tipul C b, fiind paralelizate de Vulpe cu tipul Pădureni. Tipul C d, care cuprinde exemplarul de la Adoni, formează la Vulpe tipul Adoni.

În general, succesiunea cronologică concordă mai mult sau mai puțin la ambii autori, dacă ne referim numai la exemplarele pe care le menționează.

Tipul D a și D b Mozsolics corespunde cu Apa-Nehoiu al lui Vulpe (atît Apa cit și Nehoiu figurînd la Mozsolics în această grupă), iar E și F Mozsolics cu tipul Șanț-Dragomirești.

Evident există și deosebiri cronologice la cei doi autori care rezultă din sistemele cronologice puțin diferite pe care le elaborează.

Vorbînd despre lucrarea Amáliei Mozsolics, Al. Vulpe spune următoarele cuvinte pe care le considerăm destul de importante pentru a fi reproduse textual:

„De curînd Amália Mozsolics a publicat, în cadrul studiului ei asupra descoperirilor de bronzuri, și topoarele cu gaură transversală. Ea a deosebit șase orizonturi de descoperiri (A—F). Primul orizont (A) este caracterizat prin topoarele de la Baniabic și Fajsz, al doilea (B) prin depozitul de la Kömlöd, al treilea prin depozitele de la Sinaia, Hajdúsámson și toporul de la Adoni. Al patrulea orizont (D) cuprinde, după A. Mozsolics topoarele cu „Nackenkamm” de felul celor de la Apa (nr. 238), Kelebia și Megyaszó, în timp ce ultimele două orizonturi (E și F) sînt caracterizate prin topoarele cu ceafa prelungită (în volumul de față acestea sînt înglobate în tipul Șanț-Dragomirești). Încadrarea tipologică a cercetătoarei maghiare prezintă cele mai importante etape de dezvoltare a topoarelor cu gaură transversală din Europa de sud-est și înseamnă în acest sens o ducere mai departe a împărțirii tipologice a lui Hampel”¹¹.

Aș adăuga că, evident, această „ducere mai departe” se face la nivelul de astăzi al cercetării.

Desigur, s-ar putea discuta încă mult în legătură cu caracteristicile comune sau cu deosebirile acestor două lucrări, dar aceasta ar depăși cadrul prezentării noastre.

Topoare cu disc. Trecem acum la un alt capitol important al operei lui Vulpe, care cuprinde o altă categorie de topoare și anume aceea a topoarelor de luptă cu capul în formă de disc (*Nackenscheibenäxte*) și începem prezentarea lor cu un alt citat, care cuprinde multe date importante:

„În prezent, spune autorul în traducere românească, sînt cunoscute din România 299 topoare cu „disc la ceafă”, provenind din 120 locuri de descoperire, dintre care 44 trebuie atribuite tipurilor A și B 1 din Bronzul mijlociu, celelalte 255 tipurilor B 3 și B 4 din Bronzul tîrziu. Din prima

¹¹ Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 9.

grupă provin 27 exemplare din 10 depozite, 3 din morminte, unul dintr-o aşezare (fragment al unui tipar); 12 sînt descoperiri izolate. Din a doua grupă (din Bronzul recent) 208 provin din 42 depozite, 3 din morminte (numai două din acestea sigure), celelalte contează ca descoperiri izolate (în parte fără locuri de descoperire izolate)”¹².

Şi pentru studiul acestei categorii de topoare, mai importante încă decît cea precedentă pentru cunoaşterea metalurgiei Bronzului, Al. Vulpe a depus aceeaşi muncă imensă şi grea de depistare şi clasificare tipologică şi cronologică, prezentînd 39 de exemplare inedite şi depăşind astfel cel puţin din acest punct de vedere de departe toate încercările precedente. Vulpe face un istoric detaliat şi critic al acestor încercări, arătînd atît părţile lor pozitive cît şi cele negative. Se ştie că numeroşi specialişti s-au ocupat cu acest tip de topoare. Dintre aceştia ultimii au fost I. Nestor, D. Berciu, J. Werner, Maria Novotná, Dorin Popescu, Amália Mozsolics, B. Hänsel şi alţii.

Al. Vulpe acceptă în linii mari clasificarea lui I. Nestor, care, fără îndoială, rămîne valabilă, amplificînd-o şi detaliînd-o mai ales prin faptul că publică un număr mai mare de topoare, îndeosebi de la sfîrşitul evoluţiei lor.

Nu vom descrie diferitele tipuri, trimiţînd la schema ilustrată a lui Vulpe, în care ele pot fi clar urmărite (pl. 2).

Exemplarele găsite în România se încadrează, după Vulpe¹³, în următoarele tipuri:

Tipul A 1 (Hajdúsámson, Ungaria), 4 exemplare (Păuliş, Plăieşti, Criş, „Sebeş”). Se datează în orizontul Hajdúsámson, care ar fi paralel cu Monteorn I A.

Tipul A 2 (Apa, jud. Satu Mare), 6 exemplare (Remetea, Someşeni, Apa, Gaura, azi Valea Chioarului, Săpînţa).

Se datează la mijlocul Bronzului mijlociu, evoluţia lor fiind Hajdúsámson — Apa — Szeghalom — Gaura — Săpînţa.

Tipul B 1

Varianta Mezöberény. 2 exemplare. (Turda, fostul judeţ şi Tărian, jud. Bihor).

Varianta Ighiel. 3 exemplare fostul judeţ Turda, şi Ighiel, jud. Alba, 2 exemplare.

Varianta Mozöberény şi Ighiel neornamentate. 21 exemplare găsite la Turda (acelaşi depozit), Roşiori, Cruceni, „România”, Tăşnad.

Varianta Bikács-Borleşti. 5 exemplare de la Borleşti, Izvoare, Tîrgu Mureş, Zagon, Pecica, Satu-Mare (jud. Arad).

Varianta Iclod. 1 exemplar de la Iclod (jud. Cluj).

Varianta Senta. 2 exemplare de la Cruceni şi Pecica.

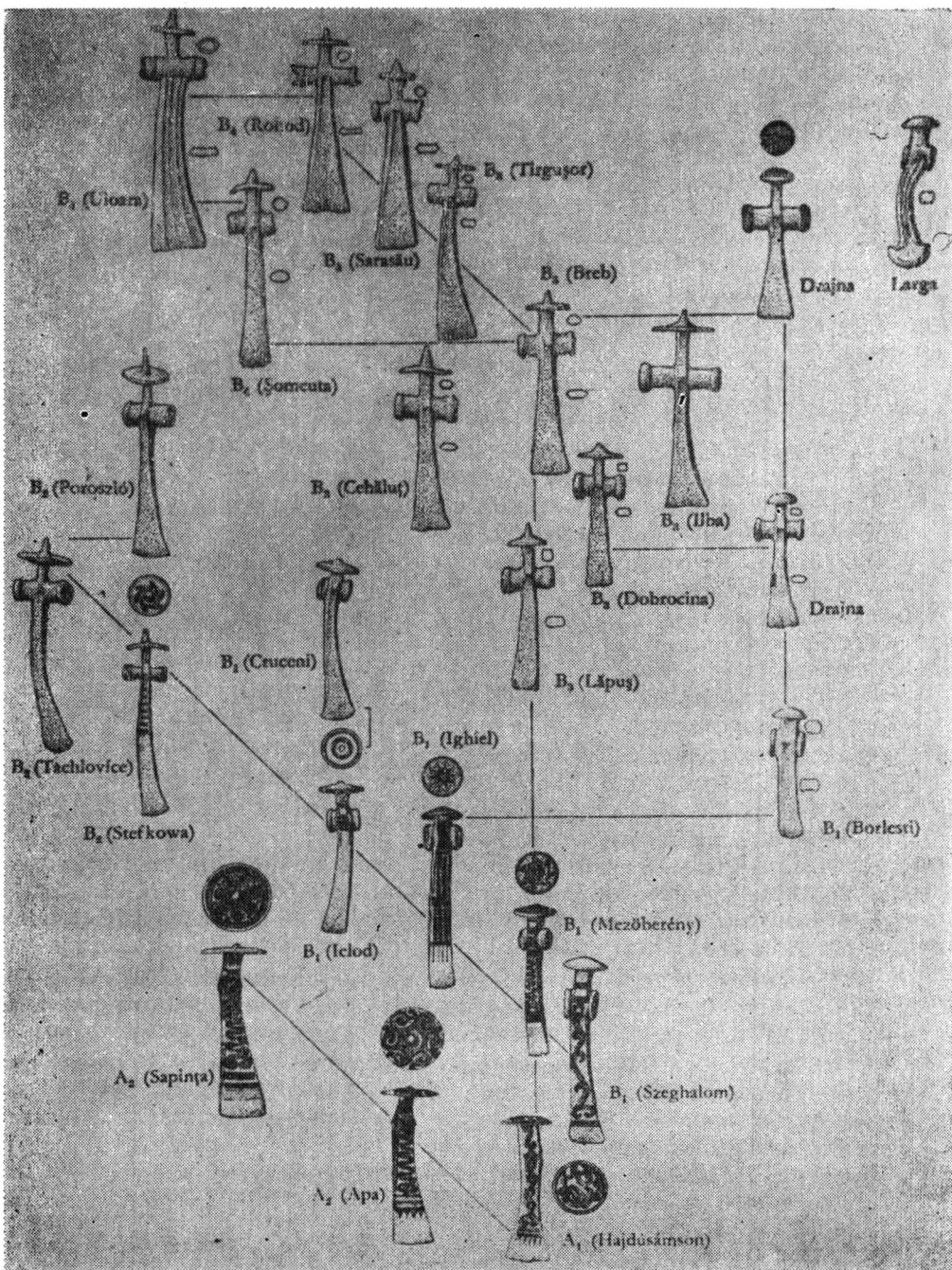
Tipare. 2 exemplare de la Otomani şi de la Satchinez.

Exemplarul de la Otomani se încadrează stratigrafic în Otomani III, a doua jumătate a Bronzului mijlociu românesc.

Diferitele variante ale tipului B 1 se deosebesc uşor din punct de vedere cronologic. Succesiunea propusă de Al. Vulpe ar fi următoarea: Mezöberény — Ighiel (= Borleşti) — Iclod — Senta (= Cruceni).

¹² *Ibidem*, p. 13.

¹³ Prezentarea topoarelor cu disc începe în cartea lui Al. Vulpe cu p. 66.

Pl. 2. — Schemă tipo-cronologică a topoarelor cu disc (după Al. Vulpe).

Tipul B 2.

Apare în variantele Stefkova, Tahlovice și Poroszló; în țara noastră fiind reprezentată numai ultima și anume în 4 exemplare, la Ungureni, Sîmboeni, Popești (jud. Cluj) și Vădaș. În linii mari, se datează în orizontul Uriu-Dragomirești.

Tipul B 3.

Varianta Lăpuș. 5 exemplare de la Dumbrăvioara, Lăpuș (2 ex. Uriu de Sus, „Transilvania”).

Varianta Dobrocina. 27 exemplare.

Varianta Cehăluț. 93 exemplare.

Varianta Breb. 15 exemplare.

Varianta Tîrgușor. 27 exemplare.

Datare : topoarele de tip B 3 se datează în funcție de câteva depozite (Uriu, Dragomirești, Rebrîșoara I și II, Domănești I etc) în Bronzul târziu.

Tipul B 4.

Varianta Somcuta. 13 exemplare.

Varianta Sarasău. 12 exemplare.

Varianta Rohod. 27 exemplare.

Varianta Uioara. 27 exemplare.

Datare : toate variantele tipului B 4 apar asociate cu tipuri B 3, totuși este o diferență cronologică între cele două tipuri. Variantele Rohod și Uioara cuprind exemplare mai noi. Ultima se găsește și în grupa de depozite Cincu-Suseni.

Nu putem cita nominal toate descoperirile, ele fiind prea numeroase. Am văzut că dacă Al. Vulpe distinge cinci tipuri în dezvoltarea topoarelor cu disc, el împarte în schimb tipul B într-un mare număr de variante, uneori după mici diferențe tipologice, rar cronologice.

Amália Mozsolics, de acord și ea cu clasificarea lui Nestor, distinge cinci tipuri principale (A—E)¹⁴.

Tipul A Mozsolics corespunde orizontului de depozite Hajdúsámson, B orizontului Kosziderpadlás, C orizontului Felsőbalog, D și E orizontului Opályi. După cronologia lui Mozsolics, tipurile se datează după cum urmează : A în B III a, B în B III b, C în B IV a și D cu E în B IV b¹⁵.

Desigur, că așa ca la topoarele cu gaură transversală, se pot arăta și aici diferite deosebiri de vederi între cei doi autori, care nu sînt însă esențiale.

O altă carte, despre topoarele din Slovacia, a apărut în același an și în aceeași colecție ca a lui Al. Vulpe¹⁶. Autoarea, Maria Novotná, se ocupă cu toate tipurile de topoare de bronz (și de cupru) . La începutul dezvoltării așa-numitelor *Schaftlochäxte* pune și ea exemplarele de cupru de la Baniabíc și Fajsz. Urmează apoi trei topoare, tot de cupru, de tip Stublo, toporul cu coaste (*Schaftrippen*) de la Stupava, câteva topoare

¹⁴ Mozsolics, *op. cit.*, p. 94.

¹⁵ *Ibidem*, p. 49.

¹⁶ Maria Novotná, *Die Äxte und Beile in der Slowakei* (Prähistorische Bronzefunde, Abteilung IX, Band 3), München, 1970.

cu ceafa prelungită etc.¹⁷. Topoarele cu disc sînt tratate, în linii mari, după Nestor și Mozsolics. Se disting tipurile A, B 1, B 2, B 3, B 4, după caracteristicile lor topologice. Tipul A se încadrează în orizontul Hajdú-sámson, iar ultimele sînt contemporane cu Domănești, Uriu, Drajna etc.¹⁸.

Nu ne ocupăm, cel puțin pentru moment, cu alte lucrări mai mult sau mai puțin recente în care se discută problema care ne interesează. În ce privește lucrarea lui B. Hänsel despre cronologia epocii mijlocii a bronzului¹⁹, trimitem la articolul lui Al. Vulpe, în care această carte este pe larg discutată²⁰.

Tinărul cercetător german a redactat și el o recenzie asupra cărții lui Al. Vulpe, pe care am citit-o sub formă de manuscris. Îmi însușesc cu plăcere unele aprecieri elogioase ale lui Hänsel. Astfel, el spune, chiar de la început, că lucrarea lui Vulpe va rămîne pentru multă vreme „das Kernstück” (nucleul, modelul) tuturor lucrărilor despre topoarele din Europa de sud-est. El apreciază cunoștințele bibliografice atît de întinse ale lui Vulpe, ca și structurarea deosebit de fină a materialului, pentru a-și încheia considerațiile cu următoarele cuvinte: „Ca o lucrare fundamentală de editare critică de izvoare, cu o sinteză la înălțimea cercetării contemporane a istoriei topoarelor în Europa de sud-est, opera își va păstra valoarea și într-o perspectivă mai lungă”.

Poate că Hänsel are dreptate cînd crede că concepția de *tip* și *variantă* nu e întotdeauna suficient de definită și că unele variante ar putea fi considerate tipuri sau viceversa. De asemenea ar fi fost de dorit, spune Hänsel, ca topoarele cu disc tîrzii și cele cu ceafa prelungită tîrzii, să fi fost tratate în contextul lor. Acest lucru cred că ar fi schimbat însă întrucîtva caracterul lucrării. Dealtfel, Vulpe menționează componența diferitelor depozite.

Desigur, o lucrare de anvergura lucrării lui Vulpe poate suscita unele discuții și provoca propuneri de perfecționare. Este foarte probabil și așa zice inevitabil ca ea să aibă unele lipsuri, greșeli, inadvertențe, mai ales în prezentarea materialului, totuși ea nu rămîne mai puțin o realizare deosebit de prețioasă în literatura noastră arheologică.

Chiar dacă am avut relativ recent cîteva sinteze asupra unor culturi preistorice din țara noastră, este doar pentru a doua oară cînd se publică *exhaustiv* cîteva categorii de monumente de bronz datînd din epoca bronzului.

Cunoașterea perfectă a fenomenelor epocii bronzului, atît din regiunile noastre, cît și din țările vecine, înțelegerea și pătrunderea lor, unite cu stăpînirea deplină a materialului arheologic și bibliografic, au contribuit ca Al. Vulpe să ne poată da o operă care, fără îndoială constituie o excelentă prezentare critică a sute de obiecte din epoca bronzului găsite pe teritoriul țării noastre.

Indicarea locului de descoperire a diferitelor exemplare, încadrarea lor cronologică și răspîndirea lor, marcată printr-un mare număr de hărți,

¹⁷ Novotná, *op. cit.*, p. 27 și urm.

¹⁸ Maria Novotná, *op. cit.*, p. 55 și urm.

¹⁹ B. Hänsel, *Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken*, Bonn, 1968.

²⁰ Al. Vulpe, *Cu privire la sistemul cronologic al lui B. Hänsel pentru epoca mijlocie a bronzului*, SCIV, 22, 1971, 2, p. 301–312.

fac ca această lucrare să rezolve principalele probleme pe care le ridică studiul unor monumente arheologice. Dar în afară de aceasta, lucrarea conține și considerații asupra originii diferitelor tipuri și, în general, asupra stării cercetărilor în ceea ce le privește.

Ilustrarea fiecărui exemplar printr-un desen clar și precis, contribuie la a cuprindere vizuală ușoară a uriașului material descris.

Remarcăm de asemenea excelentul indice de materii și de localități.

Pentru toate calitățile lucrării, pe care poate nu le-am subliniat destul de categoric, autorul merită felicitări. Aștept cu deosebit interes continuarea acestei serii de prezentări, convins fiind că lucrări ca ale lui Al. Vulpe contribuie în mod esențial la progresul cercetării. Numai pe baza acestor lucrări se pot realiza sinteze vaste și fundamentale de interpretare istorică asupra unor perioade mai întinse din istoria străveche a patriei noastre.